

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Abuzər XƏLƏFOV
Əməkdar elm xadimi,
tarix elmləri doktoru,
professor

Nərminə MEHDİYEVA
BDU-nun Kitabxana işinin
kompüterləşdirilməsi ETL-nin elmi işçisi

MÜASİR DÖVRDƏ KİTABXANA FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Kitabxanalar yarandığı gündən bu günə kimi insanların informasiya tələbatını ödəmək və informasiyanı gələcək nəsillərə ötürmək funksiyasını yerinə yetirirlər. Bununla da onlar cəmiyyətin bütün inkişaf mərhələlərində elmi-texniki tərəqqiyə xidmət etmiş və etməkdədirlər. Kitabxanalar informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında və ümumilikdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında, informasiyadan inkişaf resursu kimi istifadə edilməsində xüsusi, unikal rol oynayırlar. «Informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin yaradılması və daha da təkmilləşdirilməsi bilavasitə kommunikasiya sistemləri, informasiyanın alınması, işlənməsi və verilməsi (ötürülməsi) prosesi ilə əlaqədar olduğundan müasir cəmiyyətdə hər cür informasiyanı cəmiyyət üzvləri arasında yaymağı qarşısına məqsəd qoyan, informasiya resurslarını toplayıb saxlayan, onu əsrdən-əsrə, nəsildən-nəslə ötürən informasiya daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərən müəssisələrin ən mühüm vəsifəsi kitabxana sistemləridir».

Bu gün kitabxanalar informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyətinin əsas göstəricisi olan qlobal informasiya mühitinin, beynəlxalq, milli

və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin yaradılmasında, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsində, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafında, təhsil sisteminin və səviyyəsinin təkmilləşdirilməsində, cəmiyyətin peşə və ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə dünyada baş verən iqtisadi və sosial dəyişikliklər kitabxanaların fəaliyyətinə güclü təsir etməkdədir və onların qarşısına yeni vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələr isə kitabxanaşünas alimlər və informasiya texnologiyaları üzrə mütəxəssislər qarşısında müasir kitabxananın yeni fəaliyyət modelinin hazırlanması problemini aktual edir. Kitabxanaların yeni fəaliyyət modeli müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə yeni xidmət formalarının yaradılmasına əsaslanmalıdır. Qeyd olunan problemin tədqiqi Azərbaycan kitabxanaşünaslıq elmi məktəbinin də əsas prioritet istiqamətlərindən biridir.

Informasiyalaşdırma oxucuların informasiya tələbatlarının operativ və dolğun ödənilməsi üçün, kitabxanaçıların qarşısına qoyulan peşəkar tələblərə, fondun növ və məzmun tərkibinə, bütün kitabxana proseslərinə, o cümlədən də oxuculara xidmət işininin təşkili və texnologiyasına mühüm dəyişikliklər edilməsini diqtə edir. Müasir dövrdə informasiyanın cəmiyyətin əsas, aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilməsi və sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə sürətlə keçidlə əlaqədar olaraq informasiya sahəsində baş verən texnoloji inqilab bəşər sivilizasiyasının bütün inkişafının gedişinə çox güclü təsir göstərir. Bu gün artıq heç kəs şübhə etmir ki, həyatın keyfiyyəti get-gedə daha artıq dərəcədə informasiyadan, onun operativ tapılmasından və istifadə edilməsindən asılıdır. Müasir kitabxanalarda informasiyanın toplanması, saxlanması və yayılması vasitələrinin və metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı informasiya axtarışı və informasiyanın işlənməsi vasitələri də modernləşdirilməlidir. Zamanın tələbi belədir ki, kitabxanadaxili ənənəvi texnologiyalar və kitabxanaların əhəliyə xidmət formaları dəyişməlidir. Belə bir fakta nəzər yetirmək lazımdır ki, ənənəvi iş üsulu ilə fəaliyyət göstərən kitabxanalarda sənədlərin, informasiya ehtiyatlarının mühafizəsində böyük problemlər yaranır. Bunun nəticəsində isə bəşəriyyət qiymətli yazılı abidələrdən məhrum olmaq təhlükəsi qarşısında qalır (oğurluq, yanğın, materialın xarab olması və s.) Digər önəmli problem isə istifadəçiyə lazım olan sənədin, informasiyanın axtarışı, tapılıb əldə edilməsi zamanı meydana çıxır. Bütün bu problemlərin həll edilməsi kitabxanalara yeni informasiya texnologiyalarını tətbiq etmədən qeyri-mümkündür.

Kitabxana işirə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi onların qarşısında çox geniş imkanlar açır, fondun, informasiya ehtiyatlarının mühafizə edilməsi və xidmət işində, oxucuların tələbatının ödənilməsində yaranan problemləri asanlaşdırmağa, həll etməyə imkan verir. Onlar toplanan və mühafizə olunan informasiyanın həcmünün genişləndirilməsinə, axtarış sürətinin artırılmasına və bununla əlaqədar olaraq istifadəçinin vaxt itləsinin minimuma endirilməsinə, kitabxananın fəaliyyət diapozonunun genişləndirilməsinə, zaman və məkan baryerini dəf etməyə (aradan qaldırılmasına) və eyni zamanda kitabxananın fondunda olan sənədi, informasiyanı yer kürəsinin istənilən nöqtəsində olan istifadəçiyə ötürülməsinə şərait yaradır. Bütün bunlar həyata keçirildikdən sonra vahid informasiya məkanından, vahid dünya kitabxanasından, sərhədsiz kitabxanadan danışmaq olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının inkişafı prosesləri sosial institutların (məktəb, ali təhsil müəssisəsi, sağlamlıq mərkəzləri, kitabxanalar və insanların real həyatda qarşılaşdığı digər müəssisələr) fəaliyyətinin kompüterləşdirilməsi, evlərdə kompüterlərin olması insanların kitabxana xidməti sahəsinə tələblər dəyişmişdir. Bunun nəticəsində oxuculara yeni xidmət növü – *on-line* xidmət növü təklif edilməlidir. Bu xidmət növü sayəsində fiziki cəhətdən kitabxananın xidmət sferasında olan istifadəçidən başqa, kitabxanaya lokal şəbəkədən və ya Internet vasitəsilə kitabxanaçının şəxsən tanımadığı, yalnız serverdə ünvanları qeyd olunmuş oxucular da daxil olmaq imkanı əldə edirlər. Belə virtual istifadəçi kitabxana üçün yenilikdir. Virtual istifadəçinin yeganə identifikatoru onun kitabxananın serverində fiksirə olunmuş (qeydə alınmış) kodudur. *Internet* bu xidmət növünün reallaşması üçün əvəzsiz vasitədir. Nəzərə alsaq ki, Internet hər də böyük informasiya mənbəyidir o, oxucuların informasiya tələbatını ödənilməsində və kitabxananın informasiya resursları ilə zənginləşməsində mühüm rol oynayır.

On-line xidməti informasiya pərakəndəliyinə son qoyur, hər bir istifadəçinin onu maraqlandıran informasiyanı tapmasına və öz informasiyasını planetin istənilən güşəsində olan başqa istifadəçiyə ötürməyə və onunla dialoqa girməyə imkan verir, ümumdünya informasiya mərkəzini yaradır. Onun əsas xarakterik xüsusiyyəti informasiyanın operativliyi və qısa müddətli olmasıdır. Bundan başqa, *Internet*, *On-line* xidməti kitabxanalara imkan verir ki, onların informasiya resurslarından və məlumat bazalarından əlkədən kənar da istifadə olunsun. Xarici məlumat bazalarında *on-line* axtarışı çox bahadı və yaxşı təchiz olunmuş telekommunikasiya infrastrukturuna ehtiyacı vardır. Bu problemin həll

imi, kitabxanalar *CD-ROM* məlumat bazalarının tətbiqi və istifadəsinə üstünlük verirlər. Çünki bunların dəyəri nisbətən ucuz və istifadəsi asandır. Bununla yanaşı kitabxanada audiovizual materiallar - kompakt və optik disklər, videodisklər, audio və videokasetlər, qrammofon valarları, mikroformalar, diapozitivlər, filmlər və s. forduunun formalaşdırılması əsasında bir sıra yeni xidmət növlərinin yaradılması və oxucuların istifadəsinə verilməsi də kitabxanaların fəaliyyətində olan müsbət dəyişikliklərdən biridir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən ABŞ və Fransa kitabxanalarında video və audio fondlar yaradılmış və oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Bu fondda əsasən uşaqlar üçün filmlər, klassik və bədii filmlər, sənədli filmlər, dərslik, təhsil yönümlü və elmi-kütləvi filmlər, səyahət haqqında filmlər və s. komplektləşdirilir. Bu filmlər audiokitblar, kompakt disklərdə musiqilər və digər videomateriallər istifadəçilərə abonement vasitəsilə müəyyən müddətə verilir.

Müasir dövrdə *On-line* xidmət əsasında aşağıdakı xidmət növləri geniş tətbiq edilir:

- Elektron sənəd göndərişi və faksimil xidmət
- Rəqəmli elektron audiovizual məlumat bazaları sistemi
- *On-line* məlumat bazası
- Avtomatlaşdırılmış mühasibat işi və idarəetmə sistemi

Menecment

- Elektron sərəgilər
- Elektron *web*-konferensiyalar

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kompüterlər kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrinə, o cümlədən ilk olaraq xidmətin operativliyinə ən çox ehtiyac duyulan sahələrə tətbiq olunur. Bu ölkələrin kitabxanalarının qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, *on-line* xidmət elektron kataloq əsasında həyata keçirilir. Buna görə də mütəxəssislərin fikrincə, kitabxanalarda informasiya texnologiyalarının tətbiqi və kompüterləşmə ilk olaraq kataloqlaşdırılmadan-elektron kataloqun yaradılmasından başlamalıdır. Çünki kataloq kitabxana mühitində informasiyanın axtarışı üçün başlıca və əvəzedilməz vasitədir.

Qlobal informasiya infrastrukturuna məlik olan XXI əsrdə cəmiyyətdə baş verən əsaslı dəyişikliklər kitabxana işində də özünü əks etdirir. Kitabxana işi sahəsində baş verən dəyişiklikləri dərin izləmək və planlaşdırmaq lazımdır ki, bu işdə də başlıca rolun marketing fəaliyyəti oynayıdır. Bunun vasitəsilə kitabxanalar qeydiyyatdan keçən oxucuların sayı, kitab verilişinin miqdarı və s. digər keyfiyyət göstəriciləri ilə öz işlərinin səmərəliliyini müəyyən edirlər. Marketing yanaşması kitabxa-

nanı əhatə edən mühitdə baş verən dəyişikliklərə reaksiya verməyə kömək edir.

Bundan başqa qeyd olunan xidmət növlərinin həyata keçirilməsi kitabxanaların müsbət imicinin və yüksək nüfuzunun formalaşdırılması və qorunub saxlanması üçün kitabxanaların işini düzgün təşkil etməyə lazımdır. Bunun üçün isə marketingin əsaslarının öyrənilməsi və kitabxana işinə tətbiq edilməsi zəruridir. Kitabxana marketingi – kitabxana xidmətlərinə və məhsullarına sorğunun (tələbin) maksimum şəkildə öyrənilməsi, real və potensial istifadəçilərin tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmiş fəaliyyət sahəsidir. Müasir dövrün tələblərinə görə kitabxanalarda marketing tədqiqatlarının aparılması və bunun da təsiri oxucu auditoriyasının tərkibi, onun maraqları və tələblərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və təhlili vacib məsələlərdən biridir. Kitabxana marketingi əsasən oxucu sorğularının maksimum ödənilməsi, pullu və pulsuz olmaqla yeni xidmət növlərinin təklif olunması, kitabxanaya yerli oxucu kateqoriyalarının (fərdi və ya kollektiv) cəlb olunması və cəmiyyətin bütün təbəqələrində kitabxananın müsbət imicinin formalaşdırılması və qorunub saxlanması və s. kimi məsələlərin həll olunması qarşısında məqsəd qoyur. Bu zaman əsasən aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Kitabxana xidmətlərinin istiqamətləndiyi potensial istifadəçilərin qruplarının müəyyənləşdirilməsi;
- İstifadəçilərin sorğusuna uyğun xidmətlərin təşkil olunması;
- Xidmət növlərinin təbliği;
- Yeni xidmətlərin effektivliyinin (səmərəliliyinin) qiymətləndirilməsi və s.

Kitabxanalarda marketing fəaliyyəti 2 istiqamətdə həyata keçirilir: pullu və pulsuz. Pullu marketing fəaliyyəti ödənişli xidmətlərin və büdcədən kənar vasitələrin cəlb olunması hesabına maliyyə vəsaitini əldə olunmasına imkən verir.

Qeyd olunduğu kimi, müasir dövrdə oxucuların dəqiq, dolğun və operativ informasiyaya tələbatının artması kitabxana işinin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasını, kompüterləşdirilməsini zəruri etmişdir. Dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə vəsaitinin kifayət etmədiyi bir şəraitdə bu problemləri həll etmək və kitabxanaların normal fəaliyyət göstərməsini təmin etmək üçün alternativ maliyyə mənbələri axtarmaq lazımdır ki, bu da *fandreyzing* (*tərcümesi – vəsait axtarışı*) adlanır. *Fandreyzing* uğurla həyata keçirmək üçün onun strategiyasını bilmək, insaal-

ın pulu kimə və nə üçün verdiklərini öyrənmək lazımdır. Kitabxananın fəndreyzinq fəaliyyəti aşağıdakı mərhələlərdə aparılır.

- İdentifikasiya
- Strategiya
- Hazırlıq (İnkişaf)
- Xodataylıq
- Minnətdarlıq bildirmə

İdentifikasiya - potensial maliyyə mənbələrinin araşdırılıb müəyənləşdirilməsi prosesidir. Fəndreyzinqin bu mərhələsində dərin tədqiqatlar və analizlər aparılır, nəticədə kitabxanaya kömək etmək istəyən konkret şəxslər və ya təşkilatlar müəyyən edilir. Bunun əsasında potensial donorların kartotekasını yaratmaq məqsəduyğündür. Bunlar həm yerli, həm də beynəlxalq təşkilatlar, fondlar və fiziki şəxslər ola bilər.

İkinci mərhələ – **strategiya** – kitabxananın müsbət imicinin varadılması və formalaşdırılması prosesidir. Öz fəaliyyəti ilə məşhur olan, geniş oxucu kütləsinə kompleks xidmətlər göstərən, özünə inam hissi yaradan kitabxanaların donorlardan yardım (kömək) əldə etmək üçün daha çox şansları olur. Müsbət imicin formalaşdırılması zamanı aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

- Kitabxananın fəaliyyətinin demokratik vətəndaş cəmiyyətinin dəyərləri ilə uyğun gəlməsi; İlk növbədə şəxsiyyətin informasiyanı azad əldə etmə hüququnun qorunması;
- Oxuculara xidmətin səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- Kitabxana xidmətinin və oxucu (tələbatlarının) sorğularının ödənilməsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş bütün müsbət dəyişikliklər barədə ictimaiyyətin vaxtli-vaxtında məlumatlandırılması;
- Kitabxanaçı əməyinin mürəkkəbliyinin səbəbləri barədə, yaranmış böhran vəziyyəti və onların aradan qaldırılmasına yönəlmiş tədbirlər barədə informasiya verilməsi;
- Cəmiyyətin geniş dairələrinin kitabxanaların qorunmasına və onlara kömək edilməsinə cəlb edilməsi;

Hazırlıq mərhələsində donorlarla iş apararaq onları yardım etməyə hazırlamaq və inandırmaq lazımdır. Bu işlə xüsusi hazırlığı olan, treyning və seminarlarda xüsusi kurs keçmiş şəxslər məşğul olmalıdırlar.

Hazırlıq işləri bitdikdən sonra ən əsas və məsuliyyətli mərhələ – **xodataylıq** - kömək üçün xahiş etmə mərhələsi başlayır. Bu işin uğurlu alınması kömək edən şəxsi inandırmaq bacarığından asılıdır. Yardımın vacibliyini əsaslandırmaq üçün ciddi dəlillər gətirmək lazımdır.